

ELÎ TEREMAXÎ: KURD KURDÎ KURDISTAN

Kenanê Nado 

Destpêk

Ziman aliyekî mirovahiyê yê xwezayî ye. Mîna her geşedana lebatekî di mirovî de ziman jî xwedî geşedaneke taybet e. Her wiha ziman piştî welidîna zarokî hema hema ji yeksaliya wî bigire heya mirina wî di nav geşadeneke de ye. Gelek tişt hene ku geşedana wan di pênc, deh an jî heya bîst saliya mirovî didome û piştê diqede. Lêbelê ziman ne wisa ye. Lewra di hebûna mirovî de her gav tesîreke xwe ya zindî heye. Ji ber vê yekê ye ku hin zimanzan di pênaseya xwe ya ziman de dibêjin: “Ziman heyîneke zindî ye.” Her wiha em dikarin bibêjin ku ziman piştî serdema gixikan bi hejdemehiya zarokî ve dest bi serdema yekpeyvî dike û hêdî hêdî geşedana xwe didomîne. Di vê serdemê de zarok çî tiştê ku dibîne û navê wê jî devdorê xwe (bav, dê, bira, xwîşk...hwd.) dibihîze di qafê xwe de şematîze dike. Mesela cara yekem ku zarokekî “kûçik, seg” dîtibe û ji yekê li bal xwe jî navê wî bihîstibe, ew zarok şemayekê di hişê xwe de ava dike. Hetta carcaran zarok

dema ku heywanekî ku bişibe seyekî, mînak (rovî, gur...hwd.) bibîne dibe ku ji wan re jî bêje “kûçik, seg” û di wê şemaya avakirî de cih bike. Lê heger kesekî mezin jê re bibêje ku navê wan ne kûçik in, gur an jî tiştêkî din e, ew çax zarok dê şemaya ku avakirî xerab bike û têgehên nû lê bar bike û her wiha geşedana ziman jî dê pêş bikeve. Di her ziman û her mirovî de ji bilî îstîsnayan geşedana zimên bi vî şiklî çê dibe. Di geşedana ziman de jî serdemên geşedanan derdikevin holê ku ev jî serdema gixikan, serdema yekpeyvî, dupeyvî, hevokên kurt û rêzimanê ne.

Ziman û Rêziman

Ziman heya serdema rêzimanê bi awayekî xwezayî û bi perwerdehiya malbatê pêş dikeve, lê dema ku zarok bû pênc-şeş salî êdî di geşedana zimên de dikeve merhaleyê din. Yanî êdî divê perwerdekarekî ziman bo wî hebe da ku bikaribe hevokên rast ên li gorî rêzimana wî zimanî saz bike. Ev serdem jî tam dikeve serdema dibistanê, bo zarokê. Heger zarok bi serkeftî bê perwerdekirin

dê ji bo axaftin, famkirin û xwendina wî ya di jiyana wî de tesîreke gelek erênî bike. Lê ger rewşeke li dijî vê pêk bê dibe ku ew tesîra ziman, xwe bigihîne hemû hal û hereketên wî zarokî jî. Lewra di geşedana mirovî de geşedanên lebateyên cûrbecûr tesîrên mezin li hev jî dikin. Mesela di sosyalbûna mirovî de pêşketina ziman gelek girîng e ku ev jî bi awayekî zanistî hatiye îspat kirin.

Ziman û Grîngiya Rêzimanê

Zimanê ku em pê diaxivin, her çî qas bi awayekî otomotîk û bêirade ku ji dev derdikeve bixuyê jî di eslê xwe de ziman têgeheke matematîkî ye û xwedî gelek formûlên taybet e. Mesela kirde, bireser û pêveber di ziman de formûlên herî bingehîn û hew qas jî besit in. Heger ev formûlana di hevokek de rast neyên bikaranîn û bicihkirin dê bi tu awayê mantiqa rast a wî zimanê neyê dîtin. Hevok an bêwate dê bimîne an jî dê şaş bê fam kirin. Îcar hûn hesab bikin ku di ziman de çî qas zahf formûl hene û bê wan dê aloziyeke çawa derkeve. Ji ber vê yekê perwerdehiya ziman û rêzimanê, di têkiliyên mirovan de û ji bo miroveke îdeal rolên gelek gelek mezin dileyîzin. Heta ev yeka ji mirovekî re dikare bi zimanekî rast, karektereke netewî ya saxlem jî ava bike, jixwe ji ber vê ye ku ev rêza han belasebeb nehatiye danîn: Kurd, Kurdî, Kurdistan.

Rêzimanûsê Kurd ê Yekem û “Destûra Zimanê Erebbî Bi Kurdî Digel Hinde Nimûneyêd Farisî û Kurdî”

Kurdan piştî pejirandina Îslamiyê li gor çand û adetên xwe sîstemên gelek girîng ava kiribûn ji bo civakê, edaletê, perwerdehiyê û hwd. Bêguman di sîstema perwerdehiyê de cihên ku wek “Medrese” dihatin binavkirin mînakên herî girîng bûn. Lewra di pêşketina civaka Kurdan a exlaq, zanist, edebiyat, xwendin û gelek tiştên din de “Medrese” roleke avakariyê girtin. Mîna hin civakzanan em jî dikarin bibêjin ku medreseyên wê serdemê bê şik û şuphe cihê zanîngehên modern ên vê serdemê digirtin. Li Kurdistanê vê serdemê wiha dewam kir (carcaran reformîze bû, hewcedariya hin guherînan çêbû) heya dema komara Tirkiyeyê. Piştî komarê dîsa jî gelekî ber xwe da û kesên gelek zana jî jê gihîştin. Lê li hember talankaran êdî hew hêz û qewet mabû ku hem xwe îdare bikin hem jî li hember wan talankaran têbikoşin.

Bi rastî ne mijara me ye ku em zêde qala serdemên medresan bikin, lê di vir de hewce ye ku em bi awayekî kurt qala perwerdehiya rêzimanê bikin. Heya dema rêzimanûsê Kurd Elî Teremaxî, di medreseyên Kurdan de ‘ilmê serf û nehvê bi zimanê Erebbî dihate dayîn. Ev yeka hem ji ber zimanê Erebbî hem jî ji ber ku ew ‘ilm bixwe dijar bû feqehan gelek



dixiste zorê. Ev yeka wiha berde-
wam kir heya rêzimana Erebî ya bi
zimanê Kurdî hate nivîsîn. Der barê
vê pêvajoyê û vê kitêbê de di nivîseka
xwe de Prof. Dr. Qedîr Yıldırım wiha
radiweste: “Di dema Eliyê Termexî de
feqî û şagirdên kurdan di medreseyan
de destûra zimanê erebî ji kitêbên ku
bi erebî hatine nivîsandin hîn dibûn.
Lê Teremaxî bi armanca ku hînûna
destûra zimanê erebî ji bo feqiyên
kurd yên ku hîn nû dest bi xwendinê
dikin hêsantir bike, di sala 1000ê
koçî de, ku beramberî bi 1591-1592
yê zayînî dike, bi kurmançî kitêbek
bi navê **“Destûra Zimanê Erebî Bi
Kurdî Digel Hinde Nimûneyêd Farisî
û Kurdî”** nivîsandîye. Ev zimanzanê
kurd di vê pirtûka xwe de gava di hi-
nek babetan de li ser rêçikên rêzimana
erebî sekiniye, wekî muqayese rêçikên
rêzimanê farisî û kurdî yên di wan ba-
betan de jî diyar kiriye.

Wêjekarê kurd ê navdar Mela
Mehmûdê Beyazîdî di sala 1274ê
koçî de, ku beramberî bi 1857-
1858ê zayînî dike, pêşgotinek li
ser vê pirtûkê nivîsandîye û pirtûk
wekî destnivîsek teslîmî Qonsolosê
Rûsî yê bajarê Erzeromê Aleksan-
der Jaba kiriye. Di vê pêşgotinê de
Mela Mehmûdê Bazîdî sebebê
nivîsandina vê berhemê weha ani-
ye zimên:

Weku ditête û muşahede kirine ku
‘İlmê Sserfê fenekî zehmet û dij-
war û asê ye. Ê mubtedî zû bi zû
ssîxe û i’lalêd wan ji kitêbêd erebî
îxrac nakin. Ji boyî hêsiya [hêsan]
mubtedîyan bi zimanê kurmançan
‘îbaretkî tessrîfê tessnîf kiriye ku ew
‘îbaret di nîva telebeyêd Ekradan
qewî meqbûl û ehem û lazim e.
Elbete weku talibî murada xwondi-
na Sserf û Nehw û Made û Ment-

tiq û 'ulûmêd mayî dikin. Elbete berê metn û 'îbareta Elî Teremaxî bixwûnin û jiber bikin, paşî dest bi 'ulûmêd mayî bikin. (ADAK, ...)

Marif Xeznedar ev destnivîsa ku li Lenîngiradê di Pirtûkxaneyê Amojgeha Rojhilatnasî ya girêdayê bi Akademiya Zanistî ya Sovyetê de bi hejmarê C1958 hatibû qeydkirin, di sala 1971ê de bi dest xistiye û di eynî salê de bi navê **“Destûra Zimanê Erebi Kurdî: Eliyê Teremaxî”** li Bexdadê daye çapkirin. (YILDIRIM, 2011)

Zeynelabidin Zinar jî li ser vê pirtûka han hin agahiyan bi me re parve kiriye ku ew jî wiha ne: *Tenê pirtûkeka wî di dest me de heye di rêça giramatîcê de zimanê Erebi Kurdî (Kurmançî) beyan dike û qayde û tertûba rastpeyvandinê di rêça zanistiyê de dinivîse. Bêguman xwendina wê pirtûkê, ji kesên xwendevanên 'ilmê Nehwê re pir dibe alîcar. Bi tevayî 32 “Fesl” (beş) e. Her beşeka wê rewşa tertîbeka giramatîcê cuda beyan dike û mînakan ji zimanê Erebi û Farisî û Kurdî tîne ber hev, wan bi hevdu re rûqal dike û dide zanîn. Pirtûk 26 rûpel e. (ZINAR, 1991) Û bi vê re jî ji rûpela pêşîn a kitêbê ku bixwe latînîze kiriye bi me re parve dike: “Tu bizan! Ey mufredê muzekerê muxateb, ku ji bo tayîfa Ekradan ra jî, lazim e ku bi zimanê Kurmançî ewjî ‘ilmê Serfê bizanin. Lewra bîna û asasa hemû ilman li*

ser ‘ilmê Serfê ye. Ilm, hesêb ke wekû mêzîn e ji bo ‘ilûmêd mayî ra finûnêd bi ilmê Serfê têne wezinandin, ku dirist û xeletiya wî ‘ilmê û xeberdana wî kelamî rast û dirist bibe. Lewra weku tiştêk neyête wezinandin kesek temam û kêmasiya wî, nizane. Bes wekû ha ye, wacib e mirov ilmê Serfê bizane, da tekelim û xeberdana rast û dirist bibe. Bê ilmê Serfê, kelam dirist nabî. Lewra lazim e ku tu wed’a xeberdanê bizanî. Mesela: Mufred (tek) û tesniye (cot) û cem’an (pir) ferq bikî û bizanî. Û xayib (nehazir) û hazirî jêkdu cuda bikî. Û muzeker (nêr) û muenes (mê) ji hevdu veqetîni, ku heta xeberdan rast û dirist bibe. Mesela: Eger tu nizanî bi lefza mufredê û digel tesniye û cem’ê xeber bidî, kelamê te xelet dibî û cehla te me’lûm dibe. Ev ‘ilmê Serfê di hemû kafêd lîsanên da heye û îcra dibe. Ema ê ku niha ji bo me lazim e, zimanê Kurmançî ye. Lakin lazim e ku be’zek zimanê Erebi û Farisî mîsalan bînin. Lewra ev ‘ilmê Serfê bi esl û îbtîda di zimanê Erebi da bûye û elfazêd ku lazim e ji boyî ilmê Serfê, elfazêd Erebi ne. Mesela: Lefz, fê’l, îsm, herf, fa’il, mefûl, îsmufail, îsmumefûl, zemîr. Êdî gelek elfazêd Erebi hene, ku elbete lazim e ew elfaz di ilmê Serfê da bêne zikirkirin bilanê serfa Farisî û Kurmançî jî bitin ji bo vî sebebî. Zikrê serfa Erebi û Farisî û Kurmançî digel yekudu hatiye kirin...” (ZINAR, 1991)

Her çî qas hin kes bêjin ku ev kitêb

rêzimana Erebî ye û tenê bi zimanê Kurdî hatiye nivîsîn jî em ji rûpela pêşîn fam dikin ku Elî Teremaxî ne tenê bi nêta Erebî nivîsiye, her wisa xwestiye ku derbarê rêzimana Kurdî de jî hin esasan eşkere bike da ku feqeh zimanê xwe jî bizanibin. Wekî din ev yeka jixwe ji naveroka pirtûkê jî tê fam kirin. Lewra dema ku vedibêje û mînakên xwe rêz dike bi rêzimana Kurmancî vê yekê dike û ev jî dikare bikeve şûna esasên rêzimana Kurdî.

Reşîd Findî xebatek bi navê **“Elî Teremaxî Yekemîn Rêzimannivîs û Pexşannivîsê Kurd e”** amade kiriye. Nîrxandinên lêkolîneran ên ku li ser vê xebata Elî Tereremaxî kirine bi me re yekbiyek parve kiriye. Reşîd Findî li ser beşên ku Elî Teremaxî rêz û rêçikên Kurdî vegotibin disekine û di wê xebata xwe de cih dide pazdeh fêslên kitêbê. Piştî çend gotinan bi xwe jî derbarê Elî Teremaxî de dibêje ku ew jî wiha ne: *“[Teremaxî] şarezayiyeka zêde di ‘ezmanêd Kurdî û Erebî û Farisî da hebû, Bê guman di Tirkî jî da... şarezayîya wî di Kurdî da, ji wê ravekirina cewan û rêk û pêk derdikevit, ya wî bo rêzimana Erebî û Farisî û Kurdî, bi ‘ezmanekî Kurdî rehwan kirî...”* (FINDÎ, 1985) Ji bilî vê em ê du beşên di kitêbê de jî bi we re parve bikin da ku hûn jî kêm zêde bibînin vegotin û uslûba kitêbê çawa ne.

Elî Teremaxî Kî Ye?

Li gundê Termaxê ji dayîk bûye û piştî çûyîna ber dilovaniya xwe li wî gundî hatiye veşartin. Termax girêdayê qezaya Miksê ye ku ew jî berê li ser bajarê Hekariyê dihate hesibandin. Gund bixwe di navbera Miks û Hekariyê de ye. Navê Elî Teremaxî di hin cihan de jî wek “Termûkî”, “Termakî”, “Termûxî” û “Termoxî” derbas dibe. Zimanzanekî Kurdan ê Navdar e.

Elî Teremaxî piştî hînbûna ‘ilmê fenê li cih û deverên weka Bexdad, Besra, Mosil, “Camîu'l-Ezher”a Misrê, Behdînan û Soranê digere û xwendina xwe ya medresan temam dike. Piştî tehsîla xwe vedigere gundê xwe û ji bo dersdayîna feqehan dest bi avakirina Medreseyekê dike. Di Kurdistanê de melayekî gelek navdar bûye. Derbarê rêzimanê de gelek zana bûye. Zimanê Erebî, Farisî, Kurdî û Tirkî zanibûye. Berhemên wî yên ku bi zimanê Kurmancî nivîsiye: “Moriya Yaqût”, “Kurêd Weten”, “Qewlê Yekane”, “Jiyîna Heqîqet Xewn e” û “Serf û Neha Kurmancî” ye. Lêbelê îro halê hazir berhema ku hatiye çapkirin û tê zanîn “Destûra Zimanê Erebî Dîgel Hinde Nimûnêd Farisî û Kurdî” ye. Destxeta vê kitêbê niha li bajarê Lenîngradê li Akademiya Zanistî ya Rojhilatê, (jimara destnivîsê c 1958), di binê parastinê de ye.

Fesl Di Behsa Fê'la Mudarî' Da Ye

Di zimanê Kurmancî da pênc sîge bi der dikevin, zêde nabin. Weku niha:

Diçî, diçe, diçin, diçim, diçîn.

Ef'alêd mayî jî li van qiyas bike. Evne pênc siyeğan ji demayirêd kurmancî hene. Weku niha:

Tu, ew, hûn, ewan, em, me.

Eve şeş demîr jî demayirêd wan ef'alan ne, digel wan têne 'emilandin.

Fesl – Eve Jî Mucered Di Behsa Nisbetê

Mesela weku mirovekî we yaxu malekî nisbet bidey bi bal cihekî, ew jî di hersê lîsanê da bi lefza (ya) dibî û ji wê (ya)yê, ya nisbetê dibêjin.. Weku niha: Bexdadî

Yanî ev mirov mensûb e bi bal Beğdayê û ji ehlê wê derê ye.

Di lîsanê farisî û kurdî da jî;

(Besrewî) farisî,

(Şamî) bi kurdî

“Destûra Zimanê Erebi Bi Kurdî Digel Hinde Nîmûneyêd Farisî û Kurdî”

“Haza Kitab el-Tesrîf el-Kurdî”

هذا كتاب التصريف الكودي

Heta niha hatiye gotin ku gelek kitêbên Elî Teremaxî hene. Lêbelê ji bilî rêzimanê heya niha kitêbeke ku hatibe çapkirin nîn e. Mesela

M.Emî Zekî Beg di pirtûka xwe ya “Dîroka Kurdistanê” de dibêje ku: “Elî Termukî: Di sed sala Hicrî IV. de jîye, li Termukiya di navbera Hekarî û Makûyê de ji dayik bûye. Pêşya pêşî wî gramatîka Kurdî nivîsîye. Pirtûka wî ya meselokên Kurdî û helbestên wî li Frensayê Kamûran û Marauenitte wergerandine frensî. Her çiqas Ansiklopediya îslamê behsa hin weşanên wî yên din jî kirine, lê negihan destên me û navên wan jî nehat zanîn.” (ZEKÎ BEG, 1977) Ji ber ku halê hazir ev kitêbana nehatine çap kirin meriv nizane ka çi qas rast e an na. Îcar vê gavê kitêbek heye ku wê jî nisbetê Elî Teremaxî dikin. Navê vê kitêbê “Haza Kitab el-Tesrîf el-Kurdî” ye ku navê wê Erebi ye, lêbelê zimanê kitêbê nîvî bi Kurdî ye. Di nav medreseyan de jê re “Tesrîfa Kurmancî/Kurdî” jî tê gotin. Kitêb wiha dest pê dike:

هذا كتاب التصريف الكودي

لملا حسين القرماعي

بسم لله الرحمن الرحيم

اعلم تويزان أي مفرد مذكرو مخاطبو ذهنيه (ان) بتحقيقا (التصريف) حچيکه معنا لفظ تصريف (في اللغة) دلغة عرباندا (التغير) تغيره (وهو) تغير چيه اجداتا شينى پيدابونا شينى کيي لم يكن قبله كالثلج على الجبل والكتابة على القرطاس (وفي الصناعة) حچيکه معنا لفظ تصريف يعني دصناعتدا داصطلاحا صرفياندا (تحويل اصل الواحد)

Haza Kitab el-Tesrîf el-Kurdî

Mela Huseyn el-qermaxî

Bismîllahîr Rehmanîr Rehîm
 Î'lem tu bizan ey mufredê muzekker
 û muxateb û zihniye (îinne) bittehqîqe
 (ettesrîf) heçîka me'na lefzê tesrîfê
 (fîllûxetî) di lûxetê Erebi da (ettexyîr)
 texyîr e. (we hûwe) texyîr çi ye?
 Îhdasa şey'î di peydabûna şey'ekî lem
 yekun qeble. Kettalic 'elel cebel wel
 kîtabet 'ela el qirtasî (we fîssena'et)
 heçîka me'na lefzê tesrîfê ye'nî di
 sena'et da, îstilaha serfiyan da (tehwîlû
 eslîl wahîdî).

Li ser vê babetê Ebdurreqîb Yûsiv
 di pirtûka xwe ya bi navê “Dîwana
 Kurmancî” de vê yekê rave kiriye û
 gotiye dibe ku ew kesên ku ji min re
 qala vê kitêbê kirin, navê nivîskarê
 wê xelet gotibin, ji ber wê ev nav
 dibe ku “Mela Elî Teremaxî” be jî.
 Îcar em binêrin ka derbarê van her du
 kitêban de Ebdurreqîb Yûsiv çi gotiye:
*“Yekem car Dr. Marûf Xeznedar, di
 kovara Defterî Kurdewarî di hejmara
 duduyan de rastiya Elî Termûkî ronî
 kiriye û dibêje navê wî Elî Teremaxî
 ye û Aleksandr Jaba; konsolosê
 Rûsyayê di sedeyê 19an de li bajarê
 Erzerome kitêba Elî Teremaxî dîtîye.
 Xeznedar du rûpelen wê kitêba ku
 Jaba ji Erzeromê aniye Rûsya werge-
 randîye. Dibêje Elî Teremaxî ev kitêba
 han di sala 1000ê hicrî (1591-
 1592yê mîladî) de nivîsiye, lê ma-
 moste Xeznedar, nabêje
 ku ev kitêba xwe li ser rêzimana
 Kurdî nivîsandîye (her wekî ku be-*

*lav e, Elî Teremaxî yekem kes e ku
 rêzimana Kurdî nivîsandîye) yan li ser
 ilmekî din. Li gor qenaeta min,
 ev kitêba han Tesrîfa Kurmancî ye ya
 ku şerha Tesrîfû'l-zincanî ye, li ser
 ilmê serfa Erebi heta fesla El-
 Meda'îfe û bi Kurmancî ye.
 Ev kitêba han niha jî di nav feqiyên
 Kurdan ên Botan, Miksê, Hîzanê
 û Diyarbekirê de -ew perçê
 Kurdistanê yê di bin destê Tirkan de-
 tê xwendin û jiberkirin. Lê belê
 kitêb bi tevayî nayê jiberkirin; heta
 el-Tenbîh fî'1-fi'lî'l-Mute'eddî we'l-
 Lazim têjiberkirin. Destpêka Tesrîfa
 Kurmancî ev e:“(I'lem) Tu bi-
 zan ey mufred û muzekker û muxa-
 teb û zihniye.”*

*Ev kitêba han nêzîkî sed rûpelan e.
 Min di kitêba xwe ya destnivîs a bi
 navê el-E'lam Min Meşahirî'l Kurd we
 Kurdistan a ku çend sal berî niha hati-
 ye nivîsandin û niha jî 2000 hezar tê
 tercumekirin de gotiye; Mele Huseynê
 Teremaxî tesrîfa Kurmancî daniye.
 Ew li Miksê seyda bûye û gora wî li
 Mikse di nav goristana Mîr Behdîn de
 ye. Eva han min ji hinekan bi vî awayî
 wergirtibû, le ne dûr e navê danerê vê
 kitêbê Mele Elî Teremaxî be, ne Mele
 Huseyn be û ev malûmatên han ewan
 xelet ji min re gotibin. Herwiha ji wan
 du-sê rêzên ku di Defterî Kurdewarî
 de hatine weşandin ku ji muqeddîma
 kitêba Elî Teremaxî tê zanîn ew kitêb
 li ser ilmê serfa Erebi hatiye danîn, lê*

bi lehça Kurmancî hatiye nivîsandin.
(YÛSIV,)

Derbarê van her du pirtûkan de jî dîsa Zeynelabidîn Zinar çend gotinan ji Dr. Marûf Xeznedar neqil dike ku ew ji bo zelalbûna vê meselê gelek girîng in. Dibêje ku: *“Mamosteyê hêja û zimanzanê Kurd Tixtor Marûf Xeznedar, amadekirina ji lêkolîn û bo sernivîsan di sala 1981 an de, li Bexdayê di çapxana “Dar-ul Zeman” de, pirtûkek bi navê “Destûrê Zimanê Erebi bi Kurdî, Elî Teremaxî Sedey Hevdemî Zayîhê” çap kiriye. Ji rûpela 29 an heta dawiyê jî, pirtûka Elî Teremaxî ku bi navê “Haza îbaretu Elî Teremaxî, Haza Kîtabû Serfa Lîsanê Kurdî” cîday e.”* (ZINAR, 1991) Yanî van herduyan jî hem nîsbetê Elî Teremaxî dike hem jî du kitêbên ji hev cuda dibîne. Zêde jî hewce nake ku ev mijar dirêj be. Lewra agahiyên di destê me de bi awayekî zelal ranaxîne ber çavên me. Ji ber vê em çareserîya vê mijarê hewaleyên agahiyên zelaltir dikin.

Pexşan Pexşannûsî û Elî Teremaxî

Ji zû de ye tê pejirandin ku pexşannûsê yekem di Kurdî de Mela Mehmûdî Bazîdî ye. Gelek lêkolîner û nivîskar hê jî di vê qeneatê de ne. Lê piştî ku berhema Elî Teremaxî ya li ser rêzimanê hate çap kirin, gelek kesan jî got ku pexşannûsê yekem Elî Teremaxî ye. Lêbelê di vir

de nêrîna lêkolîner û nivîskaran a derbarê pexşanê de di vê biryargirtinê de zêdetir rol dileyîze. Lewra hin kes pexşanê tenê wek nivîsa nesirkî dibînin, hin kes jî ji bilî tehera nesirkî di pexşanê de li ser şêwaz û sêwirandinê jî disekin. Ji ber wê ye ku di vê biryarê de dualiyeke wiha çêbû.

Derbarê vê mijarê de Reşîd Findî tesbîten gelek girîng ji me re vedibêje. Dibêje ku heya pirtûka E.Teremaxî nehatibû çap kirin, M. Mehmûd yekemîn pexşannûs dihate pejirandin. Lê dewra M.Mehmûd de ji ber ku Huseyn Qazî jî “Mewlûdname”yê nivîsiye jixwe tam eşkere nîn e ka gelo M.Mehmûd an H.Qazî pêşiyê nivîsîne da ku yekemîn pexşannûs bèn pejirandin. Îcar Reşîd Findî hewce bi vê nîqaşê jî nabîne û dibêje jixwe piştî ku Dr.Xeznedar çapa kitêba E.Teremaxî derxiste holê eşkere bû ku kî yekemîn pexşannûsê Kurd e.

Di serî de jî mîna ku min got nîqaşa derbarê vê mijarê de piçek jî li ser cudahiya nêrîna cureyê “Pexşan”ê bû. Li ser vê babetê Mihemed Jiyandî xebatek xwe de wiha qala pexşan, pexşannûsî û pexşannûsê yekem kiriyê: *“Piraniya dîrokzan û vekolerên ku li ser tarîx û edebiyata Kurdan vekolîn kirine û nivîs nivîsandine, pexşana Kurdî bi Mela Mehmûd didine destpêkirin. Cihê Mela Mehmûd ê herî girîng û sereke di edebiyata Kurdî de ew e*

ku pêxşan/rûşana Kurdî bi wî dest pê kiriye. Ev tesbît wekî agahiyeke tarîxî ji hêla hemî edebiyatzan û tarîxzanan ve hatiye pesendkirin. Belê vî çendê dawiyê hin vekolerên Kurd dibêjin ku Tesrîfa Kurdî ya Eliyê Teremoxî_ku li ser gramera Erebi nivîsandiye jî dikare wekî destpêka pexşana Kurdî were qebûlkin. Nêrîn û îddiyên di vî warî de van çend salên dawiyê têne ser ziman û dibine dabaşên nivîsan.

Bi baweriya min jî wekî nesirkî me-riv dikare nesra Kurdî angu nivîsa ne biriste ji vê xebatê bide destpêkirin. Heke qesd ji pexşanê nivîsa ne biriste/ menzûm angu nivîsa dûz be, belê rast e û eşkere ye ku pêşiya Bazîdî ev xebat heye ku di dawiya sedsala XVan

de hatiye nivîsandin. Belê heke mebest ji pexşanê, curekî ji curên metnê edebiyatê û xwedî teşeyeke xweser be Tesrîfa Kurdî nabe destpêk. Lewra têkiliya wê bi vî cureyî re tune. Şêwaza wê û awayê vegotina wê bi her awayî wekî metnên menzûm e û ji vê hêlê ve tu ferq di navbera wan de tune. Ferqa heyî tenê riste û kêşan e. Li gel vê, ew ne metnekî edebî ye ku em pexşana Kurdî pê bidine destpêkirin. Ji ber van sedeman, îddia û nêrînen li ser destpêkirina pexşana Kurdî bi Teremoxî, bi baweriya me ne li cih û binecîh in. Ji ber ku tiştê em ji pexşanê qesd dikin û metnê vê xebata navborî pir dûrî hev in.”(JIYAN, ...)

*Xwendekarê Zanîngeha Artûklûyê

ÇAVKANÎ

- JABA, A. “Çîrokên Kurdî”, weşanxana Helwestê, Swêd
- XEZNEDAR, M. “Destûrî Zimanî Erebi bi Kurdî, Elî Teremoxî Sedey Huvdemî Zayînî.”, Dar-ul Zeman, 1971, Bexdad
- FINDÎ, R. “Eliyê Teremoxî Yekemîn Rêzîmannivîs û Pexşannivîsê Kurd e”, 1985, Bexdad
- ZINAR, Z. “Nimûne: Ji Gencîneya Çanda Qedexekirî”, 1991, Sweden
- YÛSIV, E. “Dîwana Kurmancî”, Weşanên Dîwan, li ber çapê
- YILDIRIM, Q. “Eliyê Teremoxî û Dîtinên wî yên li ser Rêçikên Rêzîmana Kurdî”, Kovara Bîr, 2011, hej.11
- EMÎN BEG, M.Z. “Tarîxa Kurdistan”, weşanxaneya Komal, 1977
- KURDO, Q. “Terîxa Edebiyata Kurdî”, Öz-ge yayınları, 1992, Ankara
- ADAK, A. “Terîxa Edebiyata Kurdî”, xebata neweşiyayî
- JIYAN, M. “Pexşanên Kurdî”, xebata neweşiyayî